

Kâzım Berzeg

Bekir Berat Özipek

Sunuş

Kazım Berzeg, Türkiye’de liberalizmin anlaşılmasına ve bir fikir hareketi olarak şekillenmesine katkıda bulunan başlıca fikir adamlarındandır. 1960’lı yıllardan itibaren çeşitli gazete ve dergilerde Türkiye ve dünya meselelerini liberal perspektiften ele alan yazılarıyla temayüz etmeye başlamış olmakla birlikte, Türkiye entelektüel ve siyasi hayatında onun etkisinin asıl belirginleşmeye başladığı yıllar, liberalizmin siyasi bir akım olarak etkisini hissettirdiği Yirminci Yüzyılın sonlarıyla, Yirmi Birinci Yüzyıldır. Kazım Berzeg, dünyadaki gelişmelere paralel olarak liberal değerlerin, söylemlerin ve siyasetin Türkiye’de de ivme kazandığı, liberalizmin bir siyasi kimlik ve seçenek olarak belirginleşmeye başladığı 1990’lı yılların başlarında, Atilla Yayla ve Mustafa Erdoğan ile birlikte oluşturdukları Liberal Düşünce Topluluğu’nun (LDT) kurucu başkanı olarak, liberal bir fikir hareketinin oluşmasında da rol oynamıştır.

Berzeg, gerek LDT öncesi ortaya koyduğu fikir ürünleriyle, gerekse bu topluluğun kurulmasından sonraki teorik ve pratik faaliyetleriyle, Türkiye’de liberalizmin bir siyasi akım olarak biçimlendirilmesinde katkıda bulunmuştur. Onun özgün katkısı, her durumda bir siyasi akım olarak varolabileceği düşünülen liberalizmin mahiyetinin şekillenmesindeki belirleyici rolünde somutlaşmaktadır. Türkiye’de, 1980’li yıllara kadar, daha çok Kıta Avrupası ve Fransız düşünce geleneğinin etkilediği entelektüellerin ve siyasetçilerin, kimi zaman iç tutarlılığı tartışmalı bir fikirler demeti olarak temsil ettiği liberalizmin felsefi ve entelektüel köklerinin aydınlatılmasında ve onun Türkiye’de yeterince tanınmayan çok temel bir özelliğinin, Anglo-Amerikan düşünce geleneğinin şekillendirdiği bir insan hakları doktrini olma özelliğinin anlaşılmasında, yukarıdaki isimlerle birlikte onun da önemli bir katkısı ve belirleyiciliği söz konusudur.

Bu çalışma, onun ele alınabilecek pek çok özelliği arasında birisine, liberal bir fikir ve eylem adamı olma özelliğine odaklanmayı amaçlamaktadır. Son olarak, okuyucuya bu çalışmanın Kazım Berzeg’i 12 yıldır tanıyan ve onunla aynı sivil toplum örgütü içinde bulunan birinin kaleminden çıktığını, Kazım Berzeg’i 12 yıldır tanıyan ve onunla aynı sivil toplum örgütü içinde bulunan bir kişi olarak, onun anlatırken sadece basılı eserlerine başvurmadığımı, yıllar içinde ondan duyduklarımı da yazdığımı belirtmeliyim.

A. KAZIM BERZEG KİMDİR?

1938’de Samsun’da Kuzey Kafkasya kökenli (Çerkez, İbıh) Berzeg ailesinin bir ferdi olarak dünyaya gelen Kazım Berzeg’in “çocukluk yılları, Samsun’da çiftçilikle geçinen ailesinin yanında geçmiştir”. Üniversite öğrencisiyken, arazi kiralayarak kendisi de çiftçilik yapmış ve 1970 yılına kadar geçimini bu yolla sağlamıştır. 1961’de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirmiştir. Daha sonra çeşitli Avrupa ülkelerine giderek oralandaki tarımsal gelişmeleri incelemiştir. Kavak Ziraat Odası Meclis Başkanlığı, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Samsun il temsilciliği görevlerinde bulunmuştur. 1970-82 yılları arasında avukat, hukuk müşaviri ve başhukuk müşaviri olarak kamu kesiminde çeşitli görevlerde bulunmuş, daha sonra da serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. Siyasetle aktif olarak ilgilenmeye 1967’den itibaren Adalet Partisi içinde yer alarak başlamış, ancak, kendi ifadesiyle profesyonelleşememiştir (1972: iii; 2000: 1,7). 1983’de adaylığı Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilen isimlerden birisi de odur.

1. Liberal Çizgide “Erkenci Yazılar”

Kazım Berzeg, 1960’lı yıllardan itibaren dünya ve Türkiye siyasi meseleleriyle ilgili yazılar kaleme almış, ilk yazılarını 1964’ten itibaren dönemin nispeten liberal sayılabilecek dergilerinden olan *Forum*’da yayımlaya başlamış, mesleki ve hukuki yazılarını ise *Ankara Barosu* ve *Türkiye Barolar Birliği* dergileriyle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde yayımlamıştır. 1972 yılında kaleme aldığı *Türk Tarımı ve Toprak Reformu* adlı ilk kitabı, fikir dünyasına devletçi ve müdahaleci sol söylemin egemen olduğu 1970’li yılların Türkiye’inde adeta tartışılmaz bir gereklilik olarak sunulan toprak reformuna karşı önemli itirazlar içermektedir. Dönemin siyasi atmosferinde topluma “kabul ettirilmiş bulunan” toprak reformu fikrinin oldukça radikal, “devleti direkt düzenleyici olarak görevlendiren” ve daha çok Güney Amerika’daki uygulamaları örnek alan niteliğini (1971: 133) eleştiren Berzeg, bu konuda izlenmesi gereken modelin Batı Avrupa ülkeleri olması gerektiğini ifade ederek, “Ortak Pazar bölgesi için müşterek bir Toprak ve Tarım Planı olarak hazırlanmış bulunan” Manshold Planını önermiş ve yapılacak reformun “hür teşebbüs, irade ve akit serbestisi prensiplerini mutlaka koruma[sı]” gerektiğini vurgulamıştır (1971: 158-9)¹. İkinci kitabı, 1978 tarihli ve “kamudaki bir hukuk eğitimi programına” yönelik olan “Hukuk Başlangıcı ve Aynî Haklar Ders Notları”dır.

Bu kitaplardan önce ve sonra, uzunca bir zaman diliminde daha çok makale ağırlıklı ürünler veren yazarın, *Son Havadis*, *Dünya*, *Yeni Forum*, *Hergün*, *Yeni Yüzyıl*, *Pazar Postası*, *Radikal*, *Yeni Şafak*, *Zaman Nehir*, *Türkiye Günlüğü*, *Genç Vizyon*, *Diyalog*, *Polemik*, *Toplumsal Tarih*, *Liberal Düşünce* ve *Açık Toplum* gibi geniş bir siyasi yelpazedeki gazete ve dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. Ancak, yazarın başyapıtı sayılabilecek olan ve başta *Son Havadis* olmak üzere, yıllar içinde çeşitli gazete ve dergiler için kaleme aldığı yayımlanmış ve yayımlanmamış yazılarını bir araya getirdiği kitabı, 1993 tarihinde LDT tarafından yayımlanan *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*’dir². Kazım Berzeg’in hukuk ve siyaset felsefesini derli toplu biçimde ortaya koyan makale ve denemelerini ihtiva eden kitap, aynı zamanda Türkiye’deki hukuk anlayışı ve tatbikatının da liberalizm ve evrensel hukuk perspektifinden bir eleştirisini ifade etmektedir. Liberalizm kavramı üzerindeki sisin dağıtılmasına ve bu düşünce geleneğinin Anglo-Amerikan köklerinin açığa çıkarılmasına ayrılan ilk kısım, liberalizmi Locke ve Hume gibi Türkiye’de yeterince tanınmayan İskoç Aydınlanmasının ve bu entelektüel coğrafyanın en önemli temsilcilerinin fikirlerine atıfta bulunarak temellendirmekte, liberalizmin bir insan hakları doktrini olarak hukukla bağlantısını ortaya koymakta; onun devletçilik ve sosyalizmle olduğu kadar, “anarşizm, vahşi kapitalizm, jakobenizm ve Bonapartizm gibi sapmalar”dan da ayırıcı özelliklerini belirginleştirmektedir. İkinci kısım, böyle bir perspektiften bakıldığında görünen Türkiye ile ilgili önemli eleştiriler içermektedir. Bu kitabın son bölümü ise, ileriki sayfalarda ayrı bir başlık olarak ele alınacak olan “Eski Sınıf” başlıklı denemeye ayrılmıştır.

Kazım Berzeg, 1994 yılından itibaren kaleme aldığı yazıları, 1996 yılında yine LDT tarafından yayımlanan *Liberalizm ve Türkiye* adlı kitapta toplamıştır. Liberalizmin teorik temelleriyle meşgul olan, onun tarihteki gelişiminin yanında, ahlaki boyutunu ve romantizm gibi akımlarla ilişkisini de ele alan ve bu bakımdan da orijinal görünen makalelerin yer aldığı bu kitap, özellikle “Çağdaşlaşmanın Yanlış Kapısı: Fransa” ve “Batı

¹ Bu liberal ilkelere dayanılarak yapılacak bir “reform”, hiç kuşkusuz o günlerde solun önermiş olduğu türden bir reform olmayacaktı ve Berzeg’in önerisi, benzerleri dönemin Doğu Bloku ülkelerinde yapılanların, zaten toprak düzeninde devletin payının ve belirleyiciliğinin olağanüstü büyük olduğu Türkiye’de de yapılmasını önlemeye yönelikti. Çünkü böyle bir reform, ona göre ülke topraklarının yüzde seksenine yakınına doğrudan veya dolaylı olarak elinde bulunduran bir devleti liberal demokrasiden iyice uzaklaştıracak ve totaliter-kolektivist bir çizgiye getirecekti.

² Bu kitapla ilgili bir tanıtım ve eleştiri yazısı için bkz. Toprak (1994).

Uygarlığı Anglo-Amerikan Uygarlığıdır” gibi makaleleriyle, yaklaşık yüz yıldır Türkiye’nin “muasır medeniyet” olarak kendisine örnek aldığı modele yönelik ciddi itirazlar içermektedir. Bu yönüyle kitap, Mustafa Erdoğan’ın takdim yazısında belirttiği gibi, “tamamen orijinal ve son derece cesurca yazılmış” olup, “Türk düşüncesi bakımından önemi, Hayek’in *Kölelik Yolu*’nun 1940’lar Avrupa’sında sahip olduğu öneme benzetilebilir.” (1996: Takdim).³

2. Hukukçu Kazım Berzeg

Kazım Berzeg, aynı zamanda bir hukukçu olarak da iki bakımdan kendisinden bahsedilmesini hak etmektedir. Batı Avrupa ve Amerika hukuk sistemlerini tanıyan, evrensel hukukun, insan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devleti ilkesini hayata geçirmeye yönelik olarak ürettiği teorik açılımları izleyen ve bu perspektiften Türkiye hukuk sisteminin ıslahı için yol gösteren bir hukukçu olarak Berzeg, öncelikle, Türkiye’deki pek çok hukukçunun aksine, hukuku pozitif hukuktan veya bir “devlet işi”nden ibaret bir alan olarak değil, liberal siyaset felsefesiyle bağlantılı olarak, odağında dokunulmaz, devredilmez hakların yer aldığı evrensel bir nosyon olarak görmekte, Avrupa ve Amerika hukuk anlayışı ve tatbikatlarını izleyerek, Türkiye için insan haklarını ve demokratik siyasi rejimi tesis edecek ve koruyacak bir hukukun mahiyeti hakkında önerilerde bulunmaktadır. Onu okuyanlar, -iştirak edip etmemekten bağımsız olarak- yazılarında güçlü ve kendi içinde tutarlı bir hukuk felsefesinin varlığını görebilirler. Bir hukuk insanı olarak onun burada bahsedilmesi gereken diğer bir yönü ise, hukuk tatbikatındaki işlevinde somutlaşmaktadır. Berzeg, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne Türkiye’den ilk ve en fazla dava götürülen ve kazanan avukatlardan birisidir. Özellikle kamulaştırma davalarında, “Türkiye’de ciddiye alınmayan bir insan hakkı” (2000: 105) olduğundan şikayet ettiği mülkiyet hakkına yönelik ihlaller ağırlıklı bir yer tutmaktadır⁴.

3. “Kıdemli ve İstikarlı Bir Klasik Liberal” Kimliğe Doğru

Kazım Berzeg, aile kökleri bakımından “demokrasi tarihimizin ana çizgisi” (1996: 174) olarak tanımladığı “liberal sağ” gelenektendir. İkinci Meşrutiyet sonrası “liberallerin başbakan adayı” olduğu söylenen ve Babı Ali Baskınında öldürülen Harbiye Nazırı Berzeg-Babuk Nazım Paşa ile aynı ailedendir (2000: 143). Babası İhsan Bey, Samsun’da ilk Demokrat Parti’nin kuruluşunu gerçekleştiren isimlerdendir (1996b: 20)⁵. Bu arkaplanın, onun liberal bir siyasi kimliği tercih etmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Ancak onun liberalizmi, kişilik yapısı, tecrübeleri ve hayatı okuyuş biçimiyle daha yakından ilgili

³ 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen bir sempozyum öncesi basılması için acele edildiğinden dolayı özensiz ve basım hatalarıyla dolu olarak yayımlanma talihsizliğine uğrayan kitap, bu haliyle yazar tarafından benimsenmemiş ve yayıncının da kabul ettiği eleştiriler doğrultusunda aynı biçimiyle yeni baskısının yapılmaması dolayısıyla yeterince tanınmamıştır. Ancak biçimsel hatalar yüzünden önemli muhtevasıyla okuyucuya gereğince ulaşamadığı düşünülen bu kitabın yeni baskısının gündemde olduğu Liberte Yayınları tarafından ifade edilmektedir.

⁴ Samsun’da Altinkaya Barajı’nın inşası sırasında evleri ve tarlaları sular altında kalan köylülerin arazilerinin istimlak bedelleri düşük tutulmuş, belirlenen bedeller de üç yıllık bir gecikmeyle ödenmiştir. Bu yüzden gelir kaybına uğrayanlardan 143 köylünün davası Kazım Berzeg tarafından 1992 yılında AİHM’ne götürülmüş, mahkeme söz konusu olayda mülkiyet haklarının ihlal edildiği sonucuna vararak Türkiye’nin davacılarla toplam 710.000 dolar ödemesine karar vermiştir. Bu dava dolayısıyla basına yaptığı açıklamada Kazım Berzeg, dünyada “kendi vatandaşını en az insan yerine koyan anlayışlarından birisinin Türkiye[’de] olduğunu” ifade ediyordu. Bkz. “AİHM’den İstimlak Mahkumiyeti”, *Akşam*, 8.6.2001; *Hürriyet*, 7.6.2001.

⁵ Kazım Berzeg, babasının bu yönünü şöyle anlatmaktadır: “Babam ... öncüler arasındaydı. ‘Senin sonun darağacıdır’ tehditlerine, Samsun’daki evimizin sürekli gözetim altına alınmasına, Ada çiftliğine sürekli jandarma baskınları düzenlenmesine rağmen, şahsi işlerini bırakıp, dört yılını hak, özgürlük, demokrasi uğruna harcayan, bütün maddi varlığını buna tahsis edenlerdendi” (1996b: 19).

görünmektedir⁶. Çiftçilik yaptığı yıllar boyunca, bireysel girişim, iktisadi değerlerin üretilmesi ve bürokratik yapının baskıları konusunda edindiği tecrübeler ve bu tecrübeleri yorumlayış tarzı da onu liberal çizgiye yakınlaştırmıştır. Üniversite yıllarında Sıddık S. Onar ve Hüseyin N. Kubalı gibi hocalardan ders almış, onlardan etkilenmiş, ancak onların hukukçu yönleriyle, siyasi bakımdan otoriter, CHP’li ve darbelere destek veren yönlerini birbirinden ayırarak ikincisinin tesiri altına girmemiştir. Sonraki yıllardaki okumaları da, liberalizmin kendi tecrübeleriyle ulaştığını düşündüğü doğrularını tasdik edici görmüştür.

Kazım Berzeg’in, liberalizmi bir insan hakları doktrini olarak anlamasının zorunlu bir sonucu olarak, ayrımsız insan hakları perspektifini taşıdığı ve bu konuda tutarlı olduğu gönül rahatlığıyla söylenebilir. Soğuk savaş döneminin, özellikle 1970’li yılların insanları iki kampa ayrılmaya zorladığı zamanlarda da sağ içindeki otoriter eğilimlerden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş, sol ile sürdürdüğü felsefi ve siyasi mücadele, insan haklarını onlar için de savunmasına engel teşkil etmemiştir. Bu bağlamda 12 Eylül sonrası sol gruplara mensup bireylerin davalarını almakta sakınca görmemiş, İnsan Hakları Derneği kurulduğunda ona üye olmak istemiş, ancak o yıllarda bu derneğin izlediği katı ideolojik çizgiden rahatsız olarak ayrılmıştır. Aynı şekilde İslamcılara karşı da hak temelli bir yaklaşım geliştirmiş, ayrımsız insan hakları perspektifine daha yakın görünen Mazlum Der’e zaman zaman entelektüel destek vermiş, 28 Şubat sürecinde de “şeriatçı” olarak algılanma riskini göze alarak sürecin kurbanlarının haklarını savunmuştur. Bu yüzden hakkında TCK 312’den dava da açılmıştır. Kürt sorununda, tartışmanın terör konusuna indirgenmesini eleştirerek “Türkiye’de bir Kürt sorunu vardır” tespitinden hareketle, özgürlükçü ve liberal bir çözümün gerekliliğini vurgulamıştır (2000:140-5).

4. Liberal Düşünce Topluluğu Kurucu Başkanı

1992 yılı, Kazım Berzeg’in uzun süre tek başına sürdürdüğü liberalizm mücadelesinde bir dönüm noktası olmuş, Atilla Yayla ve Mustafa Erdoğan ile tanışıp aynı ideal doğrultusunda birlikte çalışmaya karar verdikleri bu tarih, aynı zamanda Türkiye liberalizmi için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur⁷. Kazım Berzeg, zaman içinde genişleyecek olan akademisyen ve öğrencilerden oluşan liberal bir çevrenin sadece akademik alanda kalmayıp, daha kısa bir sürede somutlaşması bakımından önemli bir üye haline gelmiştir. Onun Türkiye demokrasi mücadelesi içinde bir liberal olarak daha erken bir dönemden itibaren yer almış olması, bir hukukçu olarak sahip olduğu bilgi ve tecrübesi ve zaman zaman liberal fikirlerle Türkiye

⁶ Liberalizmin özellikle siyasi boyutunun sıcak veya soğuk karşılanmasında bireyin kişilik yapısının da bir ölçüde belirleyici olduğu düşünülebilir. Kişilik yapısı itibarıyla farklı fikirlere karşı tahammüllü, mutedil ve baskıcı tutumlardan uzak olanların, liberalizm de dahil olmak üzere demokratik ideolojilere daha yatkın oldukları, bu anlamda çok az insanın seçtiği ideolojiyle kişilik yapısı arasında radikal bir karşıtlıktan söz edilebileceği düşünülebilir. Kazım Berzeg’in de, kendisini yakından tanıyanların vurguladıkları üzere, kişiliği ile ideolojisi arasında bir uyum mevcut görünmektedir.

⁷ Kazım Bey’i ilk kez 1992 yılının Eylül veya Ekim ayında, araştırma görevlisi olarak bulunduğum Hacettepe Üniversitesi’nin Kamu Yönetimi Bölümüne geldiğinde görmüştüm. Hocamız Atilla Yayla’nın yeni yayımlanmış olan *Liberalizm* adlı kitabını okumuş ve ilk kez liberalizm kavramının gerçek muhtevasını açık ve derli toplu biçimde ifade eden Türkçe yazılmış bir kitapla karşılaştığı tespitinden hareketle onun yazarıyla tanışmak istemişti. Daha önce aradığımda Hoca’ya ulaşamamıştı. Atilla Hoca o gün odasında olmadığından dolayı onu ben karşıladım ve misafir ederek kendisiyle sohbet ettim. Konuşurken kelimeleri çok dikkatli ve yerli yerinde kullanan, sempatik ve nezaketli bir insandı. Nezaketinin yapmacık değil kişiliğinin bir parçası olduğu belliydi. Kendisini “kıdemli ve istikrarlı bir liberal demokrat” olarak tanımlıyordu ve elinde *Türk Tarımı ve Toprak Reformu* adlı kitabıyla birlikte, yıllar içinde çeşitli gazetelerde yayımlanmış makalelerinden örnekler vardı. Birçok yazısı, yaygın olarak 1980’li veya 90’lı yıllarda dile getirilen liberal fikirleri çok erken tarihlerde işlemişti. Ertesi gün Atilla Hoca’ya bıraktığı kitabını verdim ve Kazım Bey’le ilgili bütün izlenimlerimi anlattım. Daha sonra Atilla Hoca onu bürosunda ziyarete gitti ve kısa bir süre sonra Liberal Düşünce Topluluğu’na dönüşecek olan beraberlik böyle başladı. O günleri anlattığı kitabında Atilla Yayla, “Kazım Bey’in ortaya çıkışı ve hayatımıza girişi bizim için büyük bir olaydı. Ne de olsa grubumuz yüzde elli büyümüştü. Üstelik o bizden daha yaşlı, daha tecrübeli, görmüş geçirmiş bir insandı” (Yayla 2003: 94) diyecekti.

pratiği arasında kurduğu ilişkilerle liberal ve illiberal politikaların somut sonuçları hakkındaki yorumlarıyla Atilla Yayla'nın vurguladığı "filozof yönü", bu liberal oluşumun akademik dünyanın sınırlılıklarını aşması bakımından farklı mahiyette bir katkıyı ifade ediyordu.⁸ Öte yandan farklı zamanlarda ve farklı ortamlarda ve farklı tecrübelerle ulaştıkları liberalizm anlayışları arasındaki şaşırtıcı benzerlik bir grup olarak kendilerine güvenlerini artırıyordu. Diğer kurucu üyeler gibi Kazım Berzeg de liberalizmi sadece Rousseau'dan veya Fransa'dan yola çıkarak anlatan üniversite hocalarının kitaplarıyla yetinmemiş ve ufkunu Manş'ın öteki yakasını da içine alacak biçimde genişletmişti; liberalizmin Anglo-Amerikan dünyasındaki felsefi köklerini çok erken tarihlerde dile getirmişti; Türkiye'de liberalizmin tarihini Cumhuriyet'le başlatmıyordu ve aksine, özellikle Osmanlı son dönemindeki siyasi ve iktisadi gelişmeleri önemsiyordu; ve onun yakın tarihten veya kendi tecrübelerinden getirdiği örnekler ve deliller, liberal fikirlerin tarihle ve pratikle desteklenmesi bakımından akademisyenin tezlerini bütünlüyordu⁹. Bu yönleriyle Kazım Berzeg, ileride çok farklı liberal akımların bağlılarını içinde barındıracak olan LDT'nin klasik liberalizm ana akımını temsil eden kurucu üyelerinden birisi ve ilk başkanı olmuştur.

Berzeg'in LDT bünyesindeki faaliyetleri başkanlığından sonra da devam etmiştir. 2002 yılında derneğin her yıl vermeyi kararlaştırdığı Özgürlük Onur Ödülü'nün ilkine o layık görülmüştür¹⁰. Bu çalışmanın kaleme alındığı zamanda, sağlık sorunları dolayısıyla faaliyetlerinin mahiyeti farklılaşmış olmakla birlikte¹¹, Kazım Berzeg'in LDT içinde ve dışındaki çalışmaları devam etmektedir.

B. TEMEL FELSEFESİ VE LİBERALİZM ANLAYIŞI

Kazım Berzeg'in kişiliği ve eserleri konusunda buraya kadar yazılanlar, aslında onun temel felsefesi ve siyasi perspektifi hakkında genel bir fikir oluşturmuş olmalıdır. Bu kısımda,

⁸ Kazım Berzeg'in akademik dünyanın dışından, ama liberal teorinin ve pratiğin içinden yaptığı katkı birçok LDT üyesi için yeri doldurulamaz bir katkıydı. Bu bağlamda, yine Atilla Yayla'ya göre, onun akademisyen olmaması birçok bakımdan bir dezavantaj değil, avantajdı. Çünkü akademisyenleri kuşatan şekli kaygılar veya fikirleri mantıksal sonuçlarına ulaştırma konusundaki aşırı ihtiyatlılık, çoğu kez filozofça, ufuk açıcı düşünce üretimine engel oluyordu. Oysa Berzeg, birçok defa, gündelik veya sıradan gibi görünen bir hadiseyi yorumlayışıyla, kendilerine yeni kapılar açıyordu.

⁹ Örneğin devletçilikle demokrasi arasındaki gerilimden teorik olarak söz etmek mümkündü; ama bunu kendi yaşadığı şehirden, Samsun'dan ve kendi tecrübelerinden hareketle açıklayışı argümanın ikna ediciliği bakımından önemliydi. "Tek Parti Devletçiliği ve Samsun Örneği" başlıklı makalesinde Berzeg, Osmanlı son döneminde Samsun'da hızla canlanan bir iktisadi hayatın varlığından ve buna bağlı olarak şehrin gelişiminden ve ülke ekonomisindeki yerinin büyümesinden bahsediyordu. Ona göre, insanların iktisadi bakımdan serbest bırakıldıklarında ne kadar başarılı işler ortaya çıkaracağına bir örneği Samsun. Özel teşebbüs kendi çabalarıyla demiryolu bile yaptırmış, yabancı konsolosluklar açılmış, Avrupa'dan şehir mimarları getirilerek kentin planı onlara yaptırılmıştı; müzik ve yabancı dil öğrenimi gibi alanlardaki gelişmeler şehirde bir canlanmaya işaret ediyordu. Ancak 1930'lu yılların devletçiliği bu gelişmeyi sona erdirmiş; iktisadi ve sosyal alandaki gelişme ve canlanma durmuş, şehir sönmeye başlamıştır Bkz. (1996: 191-7).

¹⁰ Prof. Dr. Mustafa Erdoğan, bu törende yaptığı konuşmada "özgürlüğü bir siyasi ideoloji olarak uzun yıllar savunan liberalizmin tecrübeli duayeni" olarak tanımladığı Kazım Berzeg'i şöyle anlatıyordu:

"Bizler onu, içinde doğup yaşadığı ülkenin ve dünyanın sorunları karşısında duyarlı, insanın insan olarak varolabilmesinin vazgeçilmez şartı olan özgürlük konusunda tavizsiz ve bu amaçlar doğrultusunda dur durak bilmez bir uğraş içinde olan bir fikir adamı ve değerli bir dostumuz olarak tanıyoruz. Bugün burada kendisine bu ödülü vermekten dolayı hem mutluluk, hem de yapılması gereken bir görevi ifa etmiş olmanın huzurunu duyuyorum".

¹¹ 2003 yılındaki bir sempozyumda kalp krizi geçirmesinden ve zamanında müdahaleyle hayata dönmelerinden sonra Berzeg'in LDT'ye katkılarının mahiyetinin farklılaşması gereği doğmuştur. Bu tarihten sonra düzenlenen panel, sempozyum ve kongrelere sadece izleyici olarak çağrılmakta ve LDT üyelerinin bildirdiğine göre mümkün olduğunca tartışmaların dışında tutulmaya çalışılmaktadır. Çünkü heyecanlı kişiliğinin ve sınırlı zamanda anlatmak istediklerini tamamlamak için gösterdiği aşırı çabanın, benzer bir soruna yol açmasından endişe edilmektedir.

özellikle eserlerine atıfta bulunarak, onun felsefi ve siyasi görüşlerine, bu bağlamda öncelikle liberalizm anlayışına daha yakından bakılmaya çalışılacaktır.

1. Liberalizm Nedir?

Klasik liberalizmin temel ilkelerini ve duyarlılıklarını daha ilk yazılarından itibaren ortaya koyan Kazım Berzeg'e göre, 17. Yüzyıldan bu yana "modern zamanların en önemli siyasi doktrini" olarak liberalizm, "tabii hukukun gereği olan insan hakları üzerine kurulmuş bir siyasi doktrindir" (1996: 2). Liberalizmin öncüsü olan John Locke'a göre "tabii hukuk, aynı zamanda evreni yaratan 'Allah'ın kanunu'dur. Tabii hukuk evrensel olduğu için insan hakları da evrenselidir." Bunun mantıksal sonucu ise, bir insan hakları doktrini olarak klasik liberalizmin de evrensel olduğudur. Liberal ekonomi teorisinin kurucusu Adam Smith de ekonominin tabii hukuka paralel olarak bir "kendiliğinden doğan düzen"i olduğu fikrini geliştirmiştir. Siyasi ve ekonomik muhtevasıyla klasik liberalizm, 1776 Amerikan İstiklal Beyannamesinin doktriner dayanağını oluşturmuş, bir dönüm noktası olarak bu tarihten sonra "Batı demokrasisi liberalizm ilkeleri çerçevesinde" oluşmaya başlamıştır. Berzeg'in Locke ile başlattığı Aydınlanma Çağı'ndan sonra "aydınlanmacı despotizm" veya "Bonapartizm" gibi sapmaları ortaya çıkmışsa da, 1815 tarihli Viyana Kongresinden sonra liberalizm "Avrupa'nın ortak siyasi doktrini" olma yolunda gelişmiştir.

Yirminci Yüzyıl, liberalizmin gerilemesine sahne olmuş, iki büyük dünya savaşıyla büyük bir yıkıma uğramış, "klasik Batı demokrasisinin felsefi temeliyle ilgisinin kesilmesine, popülist niteliğe bürünmesine, devletin denetlenemeyen devasa bir bürokratik yapı haline dönüşmesine, bürokrasinin insan özgürlüğünü tehdit eden büyük bir güç haline gelmesine yol açan mutavassıt, müdahaleci ve yeniden dağıtımcı düşünceler" etkili olmuş, ancak yüzyılın sonlarına doğru liberalizm yeniden itibar kazanmaya başlamıştır (1996: 2-5). liberalizmin yükselişini ifade eden bu süreci Berzeg şöyle tespit etmektedir:

"İnsanlık yeniden, kendiliğinden düzene, doğal düzene, insanı esas alan, başta akli olmak üzere insana güvenen, daha mutlu bir gelecek için insanın yeteneklerinden başka bir güç aramayan, insanı Allah'ın en değerli, en ulvî eseri olarak gören bir düzene, kısaca klasik liberalizmin felsefesine dönüş süreci yaşıyor." (1996: 7)

Ana çizgileriyle tarih içindeki şekillenışı böyle özetlenebilecek olan liberalizmin anlamına ve muhtevasına daha yakından bakan Berzeg, öncelikle onu kavram kargaşasından korumak ve "sağ" içindeki diğer akımlardan ayırmak gerektiğini vurgulayarak¹², 1986 tarihli bir makalesinde liberalizmin "nerede olup nerede olmadığını" kısa ve açık ifadelerle şöyle ortaya koyar: Liberalizm öncelikle "nazari temelleri, tarihi gelişimi, belirli sınırları, ekonomik ve siyasi muhtevasıyla bir bütündür"; "unsurlarının tam olmadığı ve bir ideoloji bütünlüğüyle kabul edilmediği yerde liberalizm yoktur". Batılı anlamda demokrasi liberalizmin ürünüdür ve "demokrasinin tam olmadığı yerde liberalizm yoktur". Liberalizm ferdiyetçi ve hürriyetçidir; "insanın maddi ve manevi yapısına, hak ve hürriyetlerine saygı duyan, insana güvenen, insanı devlete adanan kurban değil, devleti insan ve insan topluluğunun ihtiyaçlarını karşılama vasıtası olarak gören bir sistemdir". Liberalizm devlet organlarının serbest seçimle oluşmasını, siyasi iktidarın murakabe altında bulundurulmasını,

¹² Liberalizmin de tıpkı sosyalizm gibi resmi ideolojiden etkilenerek evrensel anlamından uzaklaşıp *bize özgüleştirilmesinin* pekala mümkün olduğunu düşünen Berzeg, onun özellikle "sağ"daki otoriter ve totaliter akımlardan ayrılması gerektiği konusunda titizdir. 1980'li yıllarda "sağda birlik" konusundaki önerileri eleştiren Berzeg, "sağın değil, liberal sağın birleşmesi" gereğini savunmuş ve sağda "faşist, nasyonal sosyalist, falanjist, militarist, elitist, ırkçı, McCarthy'ci ve oportünist oluşumlar"ın yaşandığını ve bu akımlarla liberallerin bir araya gelmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır (2000: 93-95). Bununla birlikte Berzeg'in "faşizm" kavramını "bütün bu antidemokratik sağcı eğilimlerin günümüz literatüründeki ortak adı" olarak adlandırması (Aynı Yerde), kavramın aşırı genişletilmesi veya popüler algının veri alınması gibi bir sakınca içerdiği temelden eleştirilmelidir.

kanun karşısında eşitliği öngörür ve sağlam bir adalet nizamıyla yaşar. “Liberalizmin var olması için özel mülkiyet, özel teşebbüs ve sözleşme hürriyeti, tam rekabet şartları kısıntısız var olmalıdır” ve liberalizm tekelciliğe karşıdır. “Sendika, toplu sözleşme, grev ve lokavt hakları liberalizmin ürünü ve sözleşme hürriyetinin sonucudur. Liberalizm toplumun çoğulcu yapısını ve emperyalizme ve saldırgan ırkçılığa dönüşmediği sürece toplumun milliyetçi duygularını tanır. Liberalizmin iki hasmı, iki totaliter sistem olan komünizm ve faşizmdir. Liberal devlet de devlet gücünün siyasi iktidar tarafından ferd aleyhine istismarını önleme düşüncesinin ürünüdür (2000: 13-15).

Berzeg, ısrarla ve çoğu kez tekrara düşme pahasına liberalizmin “saf bir siyasi doktrin” olduğunu vurgular. Bunun anlamı, liberalizmin sadece siyasete ilişkin bir önerisinin olması, topluma yönelerek onu herhangi bir biçimde değiştirme, dönüştürme gibi anti-demokratik projelere kapıyı baştan kapatmış olmasıdır. Bu perspektiften bakıldığında liberalizmin “toplum ve insan niteliği için bir projesi yoktur” (1996: 151). Liberalizm bireye ve topluma nasıl yaşayacağını, nasıl düşüneceğini, nasıl inanacağını söylemez, onun sadece devlete ilişkin bir projesi vardır ve bu projenin Berzeg’in sıkça atıfta bulunduğu şair M. Akif’in “cihanlar sende mahfidir” dizesiyle en üstün değer olarak somutlaşan insanın kendisini gerçekleştireceği bir siyasi ve hukuki çerçeveyi sağlamaktan öte bir talebi yoktur. Berzeg’in konuşmalarında çok sık vurguladığı bir ifadeyle “liberal devlet, vatandaşın diline, dinine, donuna karışmayan devlettir”. Bunu “Üç D formülü” olarak adlandıran Berzeg’in yazılarında liberalizmin özgürlük ve bireycilik ilkeleri özellikle vurgulanır.

2. Gerçek Demokrasi Liberal Demokrasidir

Demokrasiyi temellendirirken Sartori, Dahl, Barry ve diğer çağdaş demokrasi teorisyenlerine atıfta bulunarak muhtevasının net bir biçimde anlaşılmasına ve dolayısıyla onu da liberalizm gibi kavram kargaşasından korumaya çalışan Berzeg için bunu yapmak, özgürlüğü korumak bakımından hayati bir öneme sahiptir¹³. Berzeg’e göre dünyada kendisine “demokrasi” adı veren pek çok siyasi rejim bulunmasına rağmen demokrasi bir tanedir ve bunun adı da liberal demokrasidir. Atilla Yayla gibi o da demokrasinin sadece yaşayan tek formu olduğundan dolayı değil, felsefi ve siyasi muhtevası bakımından da demokrasiyi mümkün kılanın liberal düşünce geleneği olduğunu düşündüğünden dolayı, yani sadece pratik gerekçelerle değil, aynı zamanda teorik bir gereklilik olarak da demokrasi adını almayı hak edenin liberal demokrasi olduğunu kabul eder. Ona göre klasik, liberal demokrasinin “muayyen bir nazarı temeli ve tarihi gelişimi” vardır; ve aynı ortak ideallere bağlı olarak yaşayan modelleri bulunmaktadır. klasik-liberal demokrasi, “günümüzde üniform, müşterek bir karakter kazanmıştır... Şartlarının bir kısmının yokluğu halinde demokrasi tümüyle yok sayılır” (2000: 50).

Berzeg’de demokratik devlet, bireyin insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesi için her şeyden önce ahlakî bir gereklilik olarak belirginleşmektedir. Bununla birlikte, tıpkı John Stuart Mill’in ifade hürriyetini savunurken ikna edici olabilmek için ahlaki gerekçelerin yanında pratik yararlarından da bahsetmesinde olduğu gibi, Berzeg de bireyleri demokratik devletin değerine ikna etmek için onun yararlarını gündeme getirir. Ona göre demokratik devlet daha güçlüdür; çünkü insanlar kararların alınmasında söz sahibi oldukları ölçüde,

¹³ Onun kavramları netleştirme konusundaki ısrarı, kavram kargaşasından yararlanarak liberalizm, demokrasi gibi kavramların içinin boşaltılmasını ve böylece özgürlüğün yok edilmesini önlemeye yöneliktir. Örneğin kamusal alanı devletle özdeşleştiren yaklaşımları ve bu bağlamda başörtülü kadınlara karşı dışlayıcı bir tutum içinde olan Cumhurbaşkanı’nın tutumunu eleştirirken, kamusal alan kavramının muğlaklığının resmi ideoloji yandaşlarına cazip geldiğine, onların bu kavramı “insiyaki şekilde faşizm teorisyenlerinin yaptıkları gibi, toplumla devleti özdeşleştirme formülü biçiminde kullandı[klarına]” (*Zaman*, 29. 10. 2003) dikkat çeker. Dolayısıyla kavram kargaşasına engel olmak, aslında özgürlüğü korumak gibi bir anlam da ifade edecektir.

onların icrasında daha fedakar olacaklardır. Demokratik devlet kalkınmayı sağlar; darbecilerle yönetilen Pakistan ile demokratik Hindistan arasında büyüyen gelişmişlik farkı buna örnektir. Demokratik devletin savaşta bile, dışarıya karşı sahte bir bütünlük görüntüsü veren diktatörlüklerden daha avantajlı olduğu, yine bu iki ülkenin veya Albaylar cuntası Yunanistan'ına karşı Kıbrıs hareketını yapan nispeten demokratik Türkiye'nin kıyaslanmasıyla da görülmektedir (2000: 51-2).

a. “Bize Özgü Demokrasi” Olmaz

Demokrasiyi bir bütün olarak alan Berzeg, halkımızın henüz demokrasiye hazır veya “ehil” olmadığını, demokrasinin gerektirdiği fikir, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin Türk halkı için lüks olduğunu ve dolayısıyla onun evrensel anlam ve muhtevasıyla uygulanmasına izin verilmemesini savunan ve özelde CHP geleneğinin, genelde ise cumhuriyetçi seçkinlerin söyleminde somutlaşan siyasi önerileri kesin bir dille dışlar. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak Berzeg, “iç ve dış düşmanlarla kuşatılmış” bir ülkede demokrasinin kısıtlı veya yarım uygulanması gerektiği gibi anti-demokratik yaklaşımları reddeder. Ona göre “Türk milleti, Batılı manada demokrasiye layık ve liberal demokrasiyi tüm muhtevasıyla yaşayabilecek vasıf ve olgunluğun sahibidir”. “Türkiye’ye özgü koşullar” nedeniyle “Türkiye’ye has, milletimizin karakterine, yapısına uygun, coğrafi veya jeopolitik konumumuzla mütenasip değişik demokrasi modelleri takdim edenler”i, onların “bize özgü demokrasi” önerilerini ve bu bağlamda “demokratik müesseseleri vitrinde teşhir edip, gerçekte anti-demokratik, faşist-militarist bir rejimi sürekli hale getirme, fiili iktidarı gizli, sorumsuz kuruluş ve güçlerin elinde bulundurma gayretini” de eleştiren Berzeg’e göre “(d)emokrasiyi ciddi bir hedef ve medeni topluma yaraşan bir rejim olarak mütala edenler bakımından ‘her millete, her ülkeye göre farklı’ olabilen rejime demokrasi adını vermek mümkün değildir; ... yarım demokrasi olmaz. [0] ya vardır, veya yoktur”.(2000: 49-50).

b. Demokrasinin “Öteki”sizliği veya “İç ve Dış Düşmanlar” Despotizmin Gıdasıdır

Dünyanın birçok ülkesinde demokrasiye karşı olan, ama çeşitli sebeplerle bunu açıkça ifade etmeyen güçlerin, otoriter veya totaliter bir rejim kurmak veya kurulu olanı korumak için sıkça başvurdukları bir “öteki” veya düşman icat etme taktiğine dikkat çeken Berzeg’in 1987 yılında yazdığı bir makalenin başlığı bu konudaki yaklaşımının açık bir özetidir: “ ‘İç ve Dış Düşmanlar’ Despotizmin Gıdasıdır”. Bu yaklaşım, üretilen düşman illüzyonunu reddetmeden demokrasiyi savunmaya çalışan pek çok demokratın tuzağa düştüğü yolu baştan kapatması bakımından son derece önemlidir. Berzeg’e göre “Türkiye’de de antidemokratik rejimi, despotizmi, militarizmi sürekli bir rejim haline getirme maksadında olanlar, zaman zaman iç ve dış düşmanlar sloganını kullanmaktadırlar. ‘Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur’ gibi tekerlemelerle yapılan propaganda, gerçekte antidemokratik bir rejime ortam hazırlama amacının mahsulüdür” (2000: 55).

Bu yaklaşımın siyasi sonuçları, demokrasiyi ve sivil yönetimi dönemsel olarak icat edilen veya sıralaması değiştirilen iç düşman illüzyonuna kurban etmemektir. Berzeg’e göre Türkiye toplumu barış içinde bir arada yaşama geleneğine ve farklılıkları tanıma gibi geçmişten gelen bir haslete sahiptir. Dolayısıyla birilerinin toplumu bu muhayyel düşmanlardan “kurtarmasının” gereği veya ahlaki ve siyasi meşruiyeti bulunmamaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyetle yaşıt bir “iç düşman” olan “irtica tehdidi” gerekçe gösterilerek sivil yönetimin tahrip edilmesine de onay verilemez; ki Berzeg’in darbe veya ara rejimlere, son olarak da 28 Şubat sürecine kesin bir dille karşı çıkarken de aynı perpektifi muhafaza ettiği görülmektedir. “Çağımızın önde gelen, saygın demokrasi teorisyenleri arasında, bir ülkede demokrasinin olabilmemesinin öncelikli şartının, 'silahlı kuvvetlerin siyasete karışmaması ve sivil yurttaş denetimi altında bulunması' olduğu hususunda ittifak vardır” şeklindeki saptaması, onun muhtıra ve ardından başlayan sürece yaklaşımı hakkında açık bir fikir

vermektedir. Ama onun bu konudaki fikrinin en iyi özeti, Avrupa Birliği sürecinde MGK'nın sivilleştirilmesi tartışmalarında dile getirdiği şu cümlelerde somutlaşmaktadır: “Askerler, ülkeyi koruma ve kollama yetkisini ancak halk tarafından seçilen sivillerin emri ve izniyle kullanabilir. Demokrasi öncelikle, herkesin özgürce tartışabilmesini gerektirir. Tartışmaya, silah kullanma tekeline sahip olanlar katılırsa orada özgür tartışma biter ve bir demokrasiden bahsedilemez” (*Radikal*, 30.6.2004).

3. Liberalizmin Hukukî Temeli ve Yargı

Berzeg'e göre liberalizm, kişi özgürlüğünün hukuki teminat altına alındığı ve bireylerin ve devletin hukuka bağlı olduğu, “kurallı” bir siyasi ve hukuki ortamda gerçekleşebilir. Hayek'in, özgürlüğün ancak hukukun egemenliğiyle gerçekleşebileceğine ilişkin yaklaşımına paralel olarak o da hukukun üstünlüğünü liberalizmin temel bir unsuru olarak görür. Tarihsel olarak da liberalizm, Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir insan hakları doktrini ve 18 yüzyılın sonlarından itibaren bir “hukuk devrimi” şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda liberal bir sosyo-politik düzenin gerçekleştirilmesi demek, insan haklarına dayalı, kanun karşısında eşitliği, akit serbestisini, mülkiyet hakkını, kişinin devlete karşı korunmasını, suçların kanuniliğini, şahsiliğini, masuniyet karinesini ve kısaca evrensel anlamda hukukun egemen kılınmasını gerçekleştirmek demektir. Liberal-demokratik-kapitalist bir ekonomi modeli de ancak böyle bir hukuki temel üzerine kurulabilir (2000: 57).

Berzeg'in önemini vurguladığı hukuk devletten önce var olan ve devletin onun üzerine bina edildiği bir değeri ifade etmektedir. Öyle ki, bir süre için devlet otoritesi kaybolduysa bile toplumda kaos ortaya çıkmayacaktır. Buna Rus işgalinin bir süre için sona erdirildiği Çeçenistan'ı örnek veren Berzeg, bu halkın uzun bir zaman devam eden işgale rağmen kısa süre içinde toparlanabilmiş olmasını, orada işgal güçlerince oluşturulmuş “hukuk”tan başka ve toplumsal meşruiyeti daha güçlü, yazısız ama geçerli bir hukukun varlığıyla açıklar.

Bu çerçevede Türkiye'ye bakılacak olursa, egemen hukuk, odağında insan haklarının yer aldığı evrensel anlamından uzak ve devlet merkezli olarak algılanmaktadır. Hukuk, bireysel hakları korumaktan çok “devletin korunması”nı önemsiyor görünmektedir. Yargı da, Berzeg'e göre, devleti himayeyi amaçlayan “bürokratik bir görevi yürütme” olarak anlaşılmaktadır. Avrupa Birliği yolundaki demokratikleşme çabalarında yargının bu sorunlu yönüne işaret eden Berzeg, “Türkiye’de, çağdaş Batı’daki gelişmenin aksine, hakimlerimiz özgürlükler alanını genişletici içtihat oluşturma yoluna gitmemişler, bazı durumlarda, Parlamento’nun özgürlükleri geliştirme amacıyla yaptığı yasaları tersine yorumlayıp uygulamışlardır” saptamasını yapmaktadır. Berzeg'in genellikle güçler ayrılığı ilkesinin eksik anlaşılmasından dolayı gözardı edilen çok temel bir soruna, Türkiye'nin demokrasi sorununda yargının sorumluluğuna ilişkin değerlendirmeleri de önemlidir:

“İlk bakışta yargı alanı dışında gibi görünen uygulamaların da nihai sorunluluğu yargıya, hakimlere aittir. Zira, demokratik hukuk devleti sisteminde, sistem ihlalini müeyyidelendirmek suretiyle önlemek imkanı da yargının elindedir. Mesela, daima kanuni suç olan işkenceyi hakimler cezalandırdığı takdirde önlemek mümkün olur” (Aynı Yerde).

4. İslam ve liberalizm

Berzeg'e göre İslam'ın liberal ilkeler çerçevesinde anlaşılması mümkündür ve bu en doğru İslam yorumudur. İslam ve liberalizm arasında zorunlu bir çatışma söz konusu değildir. Ona göre, insanlığın karanlık bir çağı yaşadığı dönemde bir ışık olarak doğmuş olan müslümanlıkla liberalizmin temel ilkeleri arasında herhangi bir çelişki yoktur. Liberalizm, “insanları Allah'ın değil, kulun kulu yapan her türlü düşüncenin, sistemin karşısındadır” ve

bu yönüyle de İslamla uyumludur. İslamda ruhban sınıfı yoktur; Allah'ın huzurunda bütün kullar eşittir ve bu alandaki eşitliği, liberalizmin “kural karşısında eşitlik” esasıyla uyumludur. Kuranda yönetim “şura-meclis” esasına bağlanmıştır ve Hazreti Muhammet ve dört halife dönemi bir nevi doğrudan demokrasi dönemidir. Müslümanlık insanın sadece Yüce Allah'a kulluğudur. Kula kul olmak şirk, küfürdür ve “kula kul olmamak müslümanlığın ve liberalizmin müşterek, temel umdeleridir” (1996: 147-8). Aliya İzzetbegoviç'in Seyid Kutup'tan aktardığı ifadelerle İslam'ın “Allahu Ekber” ve “la ilahe illallah” parolaları, liberal özgürlüğe paralel “kula kul olmamak” ilkesini ifade eder (1996: 165). Bu yüzden, yine Begoviç'in belirttiği gibi, “la ilahe illallah” akidesi, her devrin iktidar sahiplerinin en ziyade nefret ettikleri bir inançtır (1996: 176). Müslümanlıkta mülk edinmek caiz, miras helaldir. İslam içtihadında, cami yaptırmak gibi dini amaçlarla dahi olsa, bireyin rızası olmadan onun mülküne müdahale yasaktır. İnsan “iradeyi cüz'iyeye” sahibi olarak davranışlarında serbest bırakılmıştır. Hareketlerinden dolayı Allah'a karşı sorumlu olup, onun imanına, inancına karışılmaz. İslamın kul hakkı telakkisiyle liberalizmin getirmeye çalıştığı insan hakları arasında tam bir paralellik vardır (1996: 148-9). Kısacası liberalizmle İslam arasında bir çelişki, çatışma yoktur.

İslam anlayışında özellikle Mehmet Akif'e sıkça atıfta bulunan ve onun İslam anlayışıyla kendisinininki arasında paralellik kuran Berzeg'e göre İslamın bu temel ilkeleri anlaşıldığında, faiz, kadın-erkek eşitliği ve boşanma gibi bazı konularda da bir sorun yaşanmayacaktır. Ona göre İslamda faiz haramdır; ama “faiz liberal ekonominin de mutlak bir şartı değildir”; ve “akit serbestisi kuralı çerçevesinde müslümanlar ekonomik faaliyetlerini faizsiz bir sistemle yürütebilir, hatta böyle bir ekonomik modeli geliştirebilirler”. Müslümanlıkta Allah nazarında kadın ve erkek eşit olup, “ancak kesin zaruret halinde ve bin üç yüz yıl önceki şartlarda caiz görülen talak ve taaddüdü zevcat sonradan müslümanlığın esaslarına aykırı olarak yozlaştırılmış konulardır” (1996: 150). Liberal demokrasinin öngördüğü insan hak ve özgürlüklerinin kurumsallaşması ideali de “İslam'ın ‘kul hakkı’” inancından farklı bir şey değildir” (1996: 176).

Liberalizm, Türkiye'de öteden beri yaşanmakta olan din özgürlüğü sorununa da çözüm olacaktır. Ona göre “liberalizmde, başkasının hak ve özgürlük alanına müdahale edilmemesi kaydıyla mutlak biçimde din, inanç, ibadet özgürlüğü vardır. Liberal devlet insanların dinine, inancına, mezhebine, tarikatına, diline, kıyafetine, ekonomisine, işine, yaşam biçimine karışma hak ve yetkisine sahip değildir.” “Tek parti döneminin jakoben laiklik uygulamasına liberalizmin din telakkisinde yeri yoktur” (1996: 150).

5. Türkiye'nin Liberal Siyasi Geleneği veya Tarihi Nasıl Okunmalı?

Türkiye'de liberalizmin ve liberal demokrasinin gereği gibi tesis edilebilmesi, öncelikle bugünün üzerinde yeşerdiği geçmişin köklerinin gereği gibi açığa çıkarılmasına ve bu köklerin geliştirilmesine bağlıdır. Bu sebeple bugüne ve yarına ilişkin önerileri olan birçok fikir adamı gibi Kazım Berzeg de analizine köklere atıfta bulunarak başlar.

Onun Türk tarihine ilişkin yaklaşımı, bekleneceği gibi genel anlayıştan veya resmi tarihindenden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Berzeg, kültürün liberalizmi ve demokrasiyi mümkün kılıcı rolüne ilişkin vurgusunu temellendirirken, farklı dini ve etnik kimliklerin bir arada barış içinde yaşadıkları tarihe ve geleneğe atıf yapar. Berzeg'e göre Türkler barışçı bir toplum olarak Anadolu'yu sadece kılıçla yurt edinmiş değillerdi. Türkmenler Anadolu'ya Malazgirt'ten yüz yıl önce “sulh yoluyla gelip yerleşmeye başlamışlardı”. Malazgirt de Anadolu'yu fetih savaşı değil, zaten burada yerleşmeye başlamış olan Türklerin bir savunma savaşıydı. Anadolu, “Dede Korkut'un hikmetiyle, dervişin imanıyla, Dost'u arayan ... Yunus Emre'siyle”, Mevlana'sıyla barışçı şekilde yurt edinilmişti (2000: 55-6). Zaten daha

sonra kaybedilen topraklar da daha sonraları kılıçla alınmış yerlerdi. Ona göre Türkmen geleneğinde barışçı beraber yaşam ve demokratik bir yönetim için temel oluşturabilecek unsurlar vardı. Onaltıncı yüzyıldan itibaren saltanatı “bazen kazan kaldırma yoluyla tahakkümü altına alan baskıcı devşirme hakimiyetine karşı” Celali Türkmenleri’nden, ondokuzuncu yüzyılda “ferman padişahın dağlar bizimdir” diyen Avşar şairine veya 1946’da Demokrat Parti’ye verdiği oya sahip çıkmak için “kadın erkek sandıklarıyla birlikte Silifke’ye gi[den]” Torosların yörüklerine kadar bu duyarlılığı izlemek mümkündür (1996: 187-8).

Kuşkusuz her tarih bir kurguyu ifade etmektedir ve Kazım Berzeg’in tarihi böyle okuyuşunun da tarih dışı bir temeli vardır. Bu temel, yüzeysel bir okuyuşla kaba bir milliyetçilik veya Türkçülük olarak algılanmaya müsait görünse de, aslında despotik bir yönetim kurma çabasında olanların sürekli canlı tutmak istediği “düşmanlarla kuşatılmışlık” duygusuna, farklı olana karşı daimi bir teyakkuz psikolojisine ve “Türk’e Türk’ten başka dost yok” önyargısına dayalı milliyetçi ve şoven propagandalara karşı tarihin gölgede kalan bir yüzüne ışık tutarak eleştiri getirme çabasıdır. Başka bir ifadeyle Osmanlı’nın sonuyla, bugünün Türkiye’sinde, çoğu kez dar bir milliyetçilikle tanımlayıp dünyadan soyutlamak, böylece bir tür oligarşik yapının devamını sağlamak için kurgulamaya çalışılan “biz” kavrayışını egemen tarih yazımının istismarından kurtarmaya yönelik alternatif bir kurguyu ifade etmektedir.

Böyle bir kurgunun pratik sonuçlarının neler olacağı, İT’den günümüze uzanan siyasi çizginin eleştirisinde somutlaşmaktadır. Berzeg’e göre Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişen milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti’nin içindeki çeşitli unsurların bu akımdan etkilenerek bağımsızlık talebinde bulunmaları onu zayıflatıyordu. Ancak bu milliyetçilikler, zararlı olmakla birlikte, yine de imparatorluğu bitirecek ölümcül bir tehdit olamazdı. Osmanlı’da ancak bir unsurun milliyetçilik yapması, ona ölümcül darbeyi indirirdi; ve bu unsur, devletin kurucu unsuru olan Türkler’di. Türklerin milliyetçilik yapmaya başlaması, sayısız çeşitlilikteki farklı milleti bir arada tutan harcın ortadan kalkması veya tuzun bozulmasıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devletini yıkmaya çalışan güçler bilinçli olarak - İTC’ndeki bazı figürler ise bilinçli veya bilinçsiz olarak- Türk milliyetçiliği propagandasına girişmişlerdi¹⁴.

Bugün de belirli bir kesimin siyasi ve iktisadi hakimiyeti için milliyetçi retorik altında aynı tür bir ruh hali canlı tutulmak istenmektedir. Bu noktada Berzeg, 2000’li yılların “ulusalci” retorikle yeniden üretilen İttihatçı geleneğini ve onların tarihi maniple eden söylemini de mercek altına alır. Örneğin, demokrasiden ve özgürlükten yana taleplerde bulunanları “ikinci cumhuriyetçi, Avrupacı veya Sevr Özlemcisi” olarak damgalamaya çalışan söz konusu söylemi eleştirerek, Sevr’in tam da bu ittihatçı gelenek tarafından ortaya çıkarıldığını, AB sürecine karşı çıkan ve “gerçekte kendi konum ve menfaatlerini korumaktan başka amaçları olmayan” çevrelerin “saptırılmış bir tarih” üzerine Sevr Paranoyasını nasıl inşa ettiğini ifade

¹⁴ Bu analiz, tarih disiplini ve matkusal tutarlılık bakımından buraya kadar geçerli, açıklayıcı ve makul görünmektedir. Gerçekten de soy ve köken bakımından böylesine renkli bir ülkeyi bir arada tutmak için harç olan unsurların sorumluluk duygusu içinde olmaları, milliyetçilik yapmamaları gerekirdi. Ancak Berzeg’in analizi burada bitmemektedir. Ona göre Türk milliyetçiliğini kışkırtanlar, II Abdülhamit’ten Filistin topraklarını isteyen, ancak bu talepleri reddedilen siyonistlerdir. “Osmanlı Türklerine radikal, integral milliyetçilik telkinleri, Siyonizm projesi paralelinde, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Avrupa Yahudileri’nden gelmeye başlamıştır”; Vambery, Cahun, Karaso ve Tekin Alp gibi isimler “radikal Türk milliyetçiliğinin öncülüğünü yapan tanınmış isimlerdir” ve onların da telkiniyle İTC Osmanlı’yı Birinci Dünya Savaşı’na sokmuş ve sonuçta İsrail devleti parçalanmış Osmanlı topraklarında böylece kurulmuştur (1996: 189). Bu yaklaşım, pek çok faktörün etkisiyle belirginleşen söz konusu tarihi vakaları (Türk milliyetçiliğinin üretilmesini ve Birinci Dünya Savaşına girilmesini) doğruluğunu test etmenin mümkün olmadığı bir faktörle açıklaması bakımından, analizin ilk bölümü kadar ikna edici değildir.

etmekte ve tarihi arkaplanına başvurarak bu konuda oluşturulan yanlış bilgilendirmeyi gidermeye çalışmaktadır (2001: 129-33).

6. Türkiye'nin sosyo-politik yapısını açıklamaya yönelik özgün bir model önerisi: "Kapıkulu Geleneği"

Türkiye'deki siyasi ayrışma ve mücadeleleri, siyasi aktörlerin temsil ettikleri veya dayandıkları sosyal/sınıfsal taban arasında ilişki kurarak tarihsel bir perspektiften ele alan ve dolayısıyla geçici, gündelik siyasi sorunların ardındaki daha temel sorunları ortaya koymayı amaçlayan birçok model üretilmiştir: Şerif Mardin'in "merkez" ve "çevre" ayrımı eksenindeki modeli, İdris Küçükömer'in Türkiye gerçeğinde tersine döndüğü tespitiyle yeniden içeriklendirdiği "sağ/sol" ayrımına ve bu çerçevede "Batıcı-laik (sağ) ve doğucu-İslamcı (sol)" siyasi mücadelesinin ardındaki iktisadi ve sınıfsal çatışmaya dayalı modeli veya Emre Kongar'ın "devletçi-seçkin ve gelenekçi-liberal" ayrımına dayalı modeli gibi. Bütün bu modellerin ortak avantajı, -modellerin başarılı bir biçimde kurulup kurulmadıklarından bağımsız olarak- Türkiye'deki siyasi sorunların sosyolojik, iktisadi ve maddi ilişkiler boyutlarını da analize dahil etmeyi ihmal etmemiş olmalarından gelmektedir. Kazım Berzeg, farklı siyasi perspektiflerden kişiler tarafından üretilen bu tür modelleri değerlendirmekte, "sağdan ve soldan uzlaşanlar" başlığı altında, daha önce denenmemiş bir fikri inşa çabasıyla, söz konusu modellerdeki ortak yaklaşımları da katarak, siyasi tercih farklılığının karşı çıkmayı daha az mümkün kılacağı özgün ve kapsayıcı bir model halinde sunmaktadır. Onun "Kapıkulu Geleneği" olarak yönetim anlayışı, odağında asker ve sivil bürokrasinin yer aldığı ve kökleri Cumhuriyet öncesine uzanan siyasi ve iktisadi bir egemenlik ilişkisini yansıtmaktadır.

Berzeg'in bu modeli, yukarıda bahsedilen ve bir yanda "oligarşik yapı"nın iktisadi ve siyasi bakımdan egemen olan unsurları, diğer yanda toplumun özgürlük ve adalete muhtaç çoğunluğun bulunduğu iki ana kesimin ve onların siyasi aktörlerinin mücadelesidir. Osmanlı döneminde Kapıkulu sınıfında ve yeniçerilerde daha sonra İttihat Terakki'de ve Cumhuriyet sonrası "bürokratik oligarşi"de somutlaşan ve hem halka hem de üretim fonksiyonuna yabancı olan sınıfa karşı "1950'de halk ülkeyi kendisinin yönetmesine karar ver[miş]"; DP'nin zaferi aynı zamanda milletin de zaferi olmuştur. Kapıkulları veya bürokrat-aydın kesimlerin de içinde yer aldığı "eski sınıf" egemenliğini korumak istemektedir ve 1960 ve 1971 müdahaleleriyle bunu gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak, "bürokrasi iktidarından" çok çeken halk, bugün de eski sınıfa karşı hassastır ve hangi kılığa bürünürse bürünsün, onu tanımakta ve vaadlerine kanmamaktadır (2000: 151-82). Berzeg'in bu modeli "sağdan ve soldan uzlaşanlar" başlığı altında, sağdan Samet Ağaoğlu ve Ahmet Kabaklı gibi isimlerle soldan Yaşar Kemal, Turan Güneş ve İsmail Cem gibi isimlerin aynı paraleldeki tespitleriyle desteklenmektedir. Berzeg, bu ayrımda "kapıkulları" karşısında "reaya"dan yana açık bir tutum alırken şu yorumu yapmaktadır: "Bırakalım halkı, kendi iktidarını kursun. Maaşla değil de üreterek geçinenler, gerçek hayatı yaşayanlar gelsin iktidara. Burjuvası mı olur, emekçisi mi, yoksa köylüsü mü, halk bilir orasını". Halktan uzak, Berzeg'in benzetmesiyle adeta bir koloni gibi varolan ve 1980 yılının bir gazetesinde "bürokratik oligarşi" olarak tanımlanan yapının, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 müdahalelerinin ardından 2003 yılında Demokrat Parti ile aynı tabana dayanan Ak Parti'nin lideri Tayyip Erdoğan tarafından da "bürokratik oligarşi" olarak tanımlanmış olması ve CHP sözcülerinden birisinin "başbakan bizi kastetti" diyerek onu cevaplaması -ve aslında herhangi bir parti ismi belirtilmediğini göz önüne alacak olursak dolaylı olarak suçlamayı üstlenmesi-, Berzeg'in yapısal ilişkileri temel alan modelinin yıllar sonra bile Türkiye'deki siyaseti açıklayabildiğinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Berzeg'in bürokratik oligarşiden duyduğu -ve liberal olan ve olmayan pek çok demokrat tarafından da paylaşılan- rahatsızlık, onun birçok siyasi öneriye ilişkin tutumunda da

belirleyici olmakta; örneğin başkanlık sistemine yaklaşımında da Türkiye'deki bürokratik yönetim geleneğinin veya "bürokratik oligarşi"nin tarihsel olarak sahip olduğu gücü göz önüne almaktadır. Başkanlık sistemine a priori olumlu bakan Berzeg, yine de, Türkiye gibi bürokrasinin demokrasiyi engelleyecek ölçüde güçlü ve belirleyici olduğu bir ülkede bu sistemin beklenen olumlu sonuçları doğuramayacağından ve başkanın bürokrasi tarafından kolaylıkla yönetilebileceğinden endişe etmektedir.

Sonuç

Türkiye'de liberalizmin tarihi anlatılırken, bu kapsamda yer alabilecek birçok isimden söz edilir. Ancak geçtiğimiz yüzyılın başındaki Ahmet Ağaoğlu'dan sonlarındaki Aydın Yalçın'a kadar pek çok isim, felsefi ve ideolojik bakımdan kendi içinde tutarlılığı sınırlı ve başka akımların bariz etkisiyle oluşturdukları eklektik ideolojilerinde liberalizmin akımlardan bir akım olarak yer aldığı isimlerdir. Az sayıdaki fikir adamıyla beraber Kazım Berzeg'in onlardan ayrılan en temel vasfı, "saf bir siyasi doktrin" olarak aldığı liberalizmi başka akımlardan ayırarak savunmaya çalışması ve bunu başarmış görünmesidir.

Berzeg'in kitaplarında ve makalelerinde sıkça rastlanan bir vurgu da, kavram kargaşasının önlenmesi ve böylece insanların doğruyu bulmaya çalışırken birbirlerini ve fikirlerin dünyasını olabildiğince açık görebilmesidir. Kavramların bilinçli veya bilinçsiz olarak yerli yerinde kullanılmadığı bir ülkede, kavramın muhtevasından ve değerinden bağımsız olarak bu çabanın önemi açıktır. Zira özgürlük ve demokrasi gibi genel kabul gören değerlere karşı olan, ama bunlara açıkça karşı çıkmaya cesaret edemeyen devletlerin ve bireylerin, kavramların içeriğini boşaltmaya, onlara farklı anlamlar yüklemeye veya tartışmalı ve muğlak kavramlar üzerine karar tesis etmeye çalıştıkları bilinen bir durumdur.

Bir liberal olmasının ötesinde Berzeg'in, Türkiye'deki kaba genellemelere dayanan siyasi ayrışmada kolaylıkla bir "kamp"ın içinde görülebilecek bir isim olmadığı görülmektedir. Anadolu mozayikini bir arada tutan asli unsur veya harç olarak Türklere ilişkin görüşleri dolayısıyla yüzeysel bir bakışla milliyetçi gibi algılanması mümkünse de Berzeg, bir milliyetçiden çok vatansever olarak adlandırılması uygundur ve onun sevdiği özgürlükle içeriklendirilmiş bir vatandır.

Kazım Berzeg'in yazıları, aşağı yukarı ilk yirmi yıl boyunca hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Oysa onun yazıları pek çok alanda ilk tespitleri içermesi bakımından önemli olmuştur. Örneğin Türkiye'de "Sovyet mucizesi"nden söz edildiği ve sosyalizm karşıtlarının bile çoğu kez gönülsüzce kendilerini bunu kabul etmek zorunda hissettikleri yıllarda bu "mucize"yi, zaman boyutunu ve diğer ülkelerin gelişme hızlarını da analize dahil ederek sorgulayan Berzeg, "Rus sosyalizmi kalkınmada başarı sağlayamadı" ve "sosyalist üretim kalitesizdir" diye yazmıştır. Yine bugün sıkça eleştirilen Fransız düşünce geleneğinin eleştirisi de onun tarafından erken bir tarihte yapılmış, devlet içinde "gizli ve etkili" oluşumların hukuka aykırılığına da bu tartışmanın yaygın olarak yapılmaya başladığı tarihten önce dikkat çekmiştir.

Bir fikir adamı olarak onun analizlerinin diğer bir önemi ise, birbirinden çok farklı görünen konular arasındaki bağlantıları ortaya koyabilmesi, daha önce dikkat çekmeyen ve birbirinden bağımsız görünen sorunları kendi felsefesi çerçevesinde tutarlı bir biçimde sunabilmesidir¹⁵.

¹⁵ Örneğin siyasi sebeplerle özellikle soldaki insan hakları savunucularının görmezden geldikleri mülkiyet haklarına yönelik ihlallerin sadece bu hakka tecavüzden ibaret kalmadığını, özgürlüğü bir bütün olarak savunamayanların ilk bakışta göze çarpmayan bazı ihlal biçimlerine de dolaylı olarak kapı araladıklarını anlatırken kamulaştırma politikasının nasıl başka politikaların aracı olarak kullanıldığı hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin ondan dinlediğim bir olay, Samsun'daki baraj dolayısıyla toprağını kaybedenlere devlet

Bugün Kâzım Berzeg, uzun zaman boyunca kaleme almış olduğu, ama çoğu yazıldığı dönemlerdeki etkisi sınırlı kalan eserleriyle ve yeni çalışmalarıyla, Türkiye siyasi düşüncesinde ve “münhasır bir akım” olarak liberalizmin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynaklar

- Berzeg, Kazım, “AB’ye Üyelikte Uygulama Çıkmazı”, *Zaman*, 23.9.2003.
Berzeg, Kazım, “Askere Sivil Denetim Şart”, *Radikal*, 30.6.2004.
Berzeg, Kazım, *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Liberte, Ankara, 2000.
Berzeg, Kazım, *Liberalizm ve Türkiye*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1996.
Berzeg, Kazım, “Neden Liberalim?”, *Liberal Düşünce*, Kış 1996, Sayı 1, ss. 15-27.
Berzeg, Kazım, “Sevr’in Yaratıcısı Batılılar Değil İttihat Terakki Cuntasıdır”, *Liberal Düşünce*, Yıl 6, Kış 2001, Sayı 21, ss. 129-33.
Berzeg, Kazım, “Sezer, Kamusal Alanla Devleti Birbirine Karıştırıyor”, *Zaman*, 29. 10. 2003.
Berzeg, Kazım, *Türk Tarımı ve Toprak Reformu*, Şark Matbaası, Ankara, 1972.
Toprak, Sedat, “Liberal Çizgide Öncü Bir Yazar ve Kitabı: Liberalizm, Demokrasi ve Kapıkulu Geleneği”, *Polemik*, Mart-Nisan 1994, Sayı 12, ss. 54-6.
Yayla, Atilla, *Fikir Hareketleri ve Liberal Düşünce Topluluğu*, Liberte, Ankara, 2003.

© Liberal Düşünce Topluluğu, 2005

tarafından, yakın illerden değil, -muhtemelen nüfus siyaseti amacıyla- Hatay’dan toprak verildiği. Mülkiyeti temel bir insan hakkı olarak ciddiye alıp savunmadığımızda, Varlık Vergisi uygulamasında olduğu gibi, onun üzerinden gerçekleştirilen ihlalleri de gözden kaçırma riskini de göze almalıydık.